

SÁNTHA JÓZSEF

Az utolsó rab

Nehéz elmagyarázni azt a bonyolult helyzetet, amely nemrégiben az n.-i ítéletvégrehajtó intézetben alakult ki, s szokatlanságánál fogva egy időre az ott szolgálatot teljesítő börtönőrök nyugalmát is teljességgel megzavarta. Mi sem természetesebb, hogy az ember a rábízott anyagi és személyes javakon kívül mindig önmagát is vigyázza, hogy felelős azért, amit tesz, s azért is, aminek az önmagáról való látszatát nyújtja. Minden igyekezetével azon kell lennie, hogy semmiképpen ne mondjon el lent a belső szándékainak a magatartása, tehát ha esetleg álságos dolgokon jár is az esze, ezt megnyugtató egyértelműséggel leplezze, míg le nem mond erről az oktalannak tetsző cselekedetéről, vagy esetleg végleg a rossz mellett kötelezi el magát. A helyzet azonban egyáltalán nem ennyire súlyos, hiszen szándékok dolgában minden fegyőr teljesen feddhetetlennek mondható, és még a hivatásuk terén is kimondottan a legpozitívabb véleménye volt beosztottjairól a börtönparancsnoknak. Talán csak ott követtek el hibát, mint az az utólagos vizsgálatok során kiderült, hogy az állomány bizonyos ideje már csak egyetlen rab őrzésével volt megbízva, s mivel az intézet néhány év előtt még öt fogoly őrzésére volt berendezkedve, az utolsó, vagy hát a legutolsó rabra, ellentmondva minden emberi logikának, szinte semmi figyelem nem irányult. Nehéz volt ezt maguknak is megmagyarázni, a gépezet működése sajátlagosan olyan, és itt külön ki kellene emelni a börtönök belső szabályzatát, amely éppen a tömegek őrzésére és rendre nevelésére specializálódott, hogy az utolsó rabot, aki már majd húsz éve ette a rabság keserű kenyerét, valamiként éppen a nagy számok (a börtönőrök nagy számának) törvénye szerint képtelenek voltak a saját egyediségében megkülönböztetni önazonos tulajdonságaitól. Magyarán mondva az elítélt úgy maradt ebben a hatalmas és jól működő szerkezetben, mint az utolsó búzaszem egy többemeletes szélmalomban. Volt, aki a beöntő szájánál kereste az eltévedtet, más a torkolat alatti vezeték repedéseire gyanakodott; aki a durva őrlőköveket felügyelte, az biztos volt benne, hogy ott vészett el, és így tovább, egészen a zsákolókig, akik már nem is beszélhettek volna egész búzaszemről, hanem csak lisztszemcsékről, amelyek itt is, ott is fennakadhattak. És ez nem is volt olyan messze az igazságtól, hiszen végül is, valahol mindenki szeme előtt vészett el, holott addig mindenki egyformán felügyelte. Az ma már bizonyosnak tűnik, hogy utolsó fogoly lévén némi kiváltságokkal rendelkezett, hogy néhány egyedül töltött hónap után már saját maga kezelte cellája ajtaját, hiszen ennyi fegyőr között semmiképpen nem volt lehetősége a szökésre, számtalan rács, folyosókon, átjárókon,

lépcsőkön található ellenőrzési ponton kellett volna áthaladnia, ha valóban szökésre adja a fejét. Még egy-egy fegyőr arra is emlékezett, ha már az arcvonásait képtelen is volt felidézni, hogy a folyosórészt hol huzatosnak, hol melegnek, a matracát hol keménynek, hol bűdösnek találván, néha megengedték neki, hogy egy új cellába költözzék. Végül már a szűkebb környezete sem volt tisztában vele, hogy valójában hol időzik, az étkezésnél az ügyeletes egyszerűen lecsapta a csajkáját egy ablakpárkányra, és elégségesnek találta elkiáltania magát, hogy: ebéd! A csajka üresen aztán megint visszakerült a helyére, a fogoly pedig úgy élt a fegyházban, mint egy egér a gabonatarlóban, csak a rágásnyomok jelezték jelenlétét, egyébként teljességgel felkutathatatlan volt. Az intézetben egyébiránt a legkeményebb kiképzés folyt, a börtönparancsnok megengedhette magának, hogy az egész állományt, a rendtartásnak megfelelően, fizikai gyakorlatokkal mulattassa, volt többórás futás az udvaron, súlyzók emelgetése és naponkénti riadó, amikor az egész állomány szinte egyszerre mozdulva jutott el kijelölt helyére. Az évközi szemléken mindig kiemelten emlékeztek meg a testület munkájáról, a parancsnok és négy helyettese a legmagasabb fogvatartói díjban részesültek, ilyenkor aztán volt nagy ünnepség, ökörsütés, és még a kissé gazdátlaná váló rabnak is mindig juttattak ezekből a finomságokból. Talán sosem derül ki az elítélt holléte, és az őrzésével megbízottak trehányysága, ha éppen a sok kitüntetés miatt, a felsőbb, már-már legfelsőbb vezetésnek eszébe nem jut, hogy látogatásával tüntesse ki a fegyházat. Ekkor hetekig tartó előkészületek után, amikor is a legutolsó cella küblijét is kisikálták, a lépcsők korlátját fémesre csiszolták, és a kopott futópályát is színes kavicsokkal díszítették, egészében ragyogott és már-már üdvöztetően templomszerű érett pompa mély csillogásával telt el minden, a börtönparancsnoknak az utolsó pillanatban, a küldöttség érkezete előtt egy órával jutott eszébe az egyetlen elítélt. Azt az órát mindenki élete legkeservesebb idejének vallotta utóbb. A parancsnok egyszerűen természetesnek tartotta, hogy már hetek óta az elítéltet is különös elbánásban részesítik, naponta fürdetik, borotválják, illatos kenőolajokkal dörzsölgetik, rendelkezésére bocsátják a legényesség szaunáját, orvosok, pedikűrösök és manikűrösök járnak hozzá, és ezen alkalomra új ruhát is kap, nehogy egy illetlen folt a ruháján, egy kirohadt fog az elülő száj-tornácán kellemetlen benyomást keltsen a látogatókban.

A felismerés, mint a test belső éjszakájának kimértsége, úgy érlelődött meg bennük, hogy képtelenek az egyetlen és legutolsó foglyukat a látogatók számára prezentálni, hogy az a jeltelen eltűnés, amely már hónapok óta az ő gondatlanságuk miatt tartott, egyszerre csak végérvényesen láthatatlanná tette őt magát, a foglyot, az intézet működésének értelmét és létjogosultsága egyedüli letéteményesét. Mindig úgy tudták, hogy ott van valahol, ha éppen nem jobbra, hát balra, ha nem az egyik cellából, akkor a másikból hallatszik ki folytonos fütyörészése. A hangot most is hallották ugyan, de kiderült, hogy egy öreg őrmester passziója a múlt század slágerreinek a megidézése, aki azonban éppen idős korára való tekintettel semmikép-

pen nem lehet az elítélt, hiszen, mint az iratokból kiderült, Donátor Sámson alig töltötte be még a negyvenet, erős fizikai felépítésű, zselézett hajú, mindig a legutolsó rabdivat szerint öltözködő sármőr, akinek arcképe ebben a nehéz pillanatban semmiképpen nem idéződött meg a fogvatartók emlékezetében. A látogatók nem vették különösebben zokon, hogy az egész épületet tüzetesen bejárván, a legeslegutolsó cellában leltek rá a közben csíkos ruhába bújtatott Dezső őrmesterre, aki, akár egy egér a csappantyúban reszketett és sírdogált, és egészében alig lehetett észrevenni, csak egy ránc maradt belőle a durva takaró alatt.

Az előkelő látogatók elvonultak, a börtön munkatársai az elkövetkező napokban különös súlytalansági állapotba kerültek, a parancsoktól lefelé a takarító személyzetig a gyanú árnya fogant meg minden munkatárssal szemben. Számszerűen egyetlen többen voltak, mint az állomány létszáma, valamiképp tehát már régóta ott élt közöttük az utolsó rab is, ugyanolyan előnyöket élvezvén mint a szabad emberek, s mikor tüzetesebben megvizsgálták, még inkább megdöbbenek az eredményen, minden egyes börtönőrnek seregnyi tanúja volt, hogy már évek óta hitelesen végzi a rá osztott munkát, minden beosztott gyanún felül állt. A naponta összehívott állománygyűléseken minden börtönőr a legjelesebben vizsgázott, még csak halvány kétség sem merült fel, hogy akár egyikőjük, akár másikójuk lopva beférkőzött volna rabként a rabtartók közé. E hosszú és méla hallgatást aztán a börtönparancsnok törte meg, amikor a titkos vizsgálatok lezárulásával azt a meglepő, de mindannyiuk számára kézenfekvő igazságot hirdette ki, tette hivatalos állásponttá, hogy az utolsó rab, ha szám szerint nem is, de minőségileg egyenletesen feloldódott bennük, s ennek következtében ezen túl egy egész kicsi részben mindannyiójuknak viselniük kell a rájuk vetülő utolsó rab szerepét. Az egyszerűbb lelkek semmiképpen nem értették meg a határozat bölcsességét, olyasféle elképzeléssel álltak elő, hogy akkor most melyik testrészük is tekinthető rabnak, mások a felelősség mértéke szerint úgy szerették volna kiigazítani a passzust, hogy a kör középpontjához közelebb állók nagyobb mértékben részesüljenek a rabság ideájából, a távolabb állók, mintegy csak jelképesen. A parancsnok azonban konokul kitartott igaza mellett, ő maga is felvállalta a ráeső részét e gondatlanságból született közös felelősségből, és határozott elképzelése volt, hogy miután a rab közöttük rejtezik, de megnevezhetetlen, ezentúl egymást is szemmel tartva, és magukat is a ráeső rész arányában rabként kezelve, mintegy önmagukat is olyanformán őrizték és figyeljék, mintha a rab jelképesen bennük is részt foglalt volna.

Ezután tehát az állomány egésze őrizte a rájuk súlyos teherként nehezedő láthatatlant, mintegy óvták és gyanúsították is egymást és magukat, szüntelen apró jelekkel adták egymás tudomására, hogy van olyan dolog, amit egy szabad ember megtehet, de egy gyanú árnyékával lefedett személy nem, ha úgy látták, hogy az előbbi időszakban még tökéletesen elfogadható kisebb kihágást, apró fegyelmeztelenséget enged meg magának valaki, máris befutottak a parancsnokhoz a jelenté-

sek, a kivizsgálások során tisztázni kellett mindenkinek egy zsömle jogtalan eltűnését, egy cifra káromkodás okait; ha valaki nem húzta le maga után a vévét, ez szerfelett gyanús lett, mert a kübli nem rendelkezett folyóvízes öblítéssel. A kezdeti megrázkódtatások után, mivel a börtön legfelső vezetői türelmesnek és méltányosnak mutatkoztak ezekben az apró-cseprő ügyekben, és a büntetések mértéke sosem haladta meg a szóbeli vagy az írásbeli megrovást, tényleg sikerült elérnie a börtönparancsnoknak, hogy az eltűnt rabot fokozatosan az állomány derék tagjává tegye. Ott volt közöttük, de talán túlzott erényességével, a rend iránti elkötelezett szeretetével éppen láthatóvá lesz majd egyszer, gondolta Dezső őrmester is, aki, miután az egész állományban szinte egyedüliként, jó szereplése jutalmául megkapta a *minden gyanú felett álló* kitüntető címet, már kapitális gondolatokkal ostromolta a felső vezetést. Ilyenkor, ha a struktúra már nem fejt ki a részét alkotó elemek által többlet erőt, minden elméletnek szerfölött komoly esélye van arra, hogy egyetlen érv túlságig való hangsúlyozásával aláássa a többségből egyezményesen kiháramló védekezést. És a parancsnok zsenialitása éppen ebben mutatkozott meg, nem fogadta el az ártatlanság bizonyítottan semleges, logikai megfigyeléseken alapuló vélelmét, hanem Dezső őrmestert is visszautalta a törékenyek közé, akik az egész közösség ellen áskálódnak, és szinte csak logikai ténnyé szeretnék a bűnt alacsonyítani. Ugyanakkor helyt adott néhány kósza nézetnek, amely szerint semmi nem bizonyítja, hogy egy bűn elkövetése hatással lenne az egyéniség egészének további működésére, egy lehetséges verzió szerint maga a bűn nem egy ember rabbá tételével költözött be a börtön falai közé, hiszen akár munkatársként is alkalmazhatták, megtévesztvén a börtön előjáróit, egy rabot alkalmaztak az elmúlt húsz év során, aki egyszerre volt pandúr és rabló. Az ebből adódó következmények aztán jótékony hatással voltak az egész intézmény működésére. Már senki sem látott ellenséget senkiben, mindenki számára kézzelfogható tárgyszerűséggel honolt az érvek és ellenérvek ütköztetésében oldószerként működő bűnrészesség, végre eljutottak annak a felismeréséig, hogy az emberi természet erények mellett bűnt is termel, sőt a bűn hiánya lealacsonyítaná, félszeggé tenné az egész társadalmat. A történelemben, mondta a börtönparancsnok az utolsó rab eltűnésének ötödik évfordulóján, még sosem fordult elő olyan közösség, sőt, olyan nemzet sem, amely ki tudta volna iktatni a bűncselekmény előfordulását. Szinte egyedüliként vagyunk ebben a kicsiny közösségben, ahol a bűn előfeltétele a létezésünknek. Ennek a bűnnek a hiányában, amelyet mi szinte védszentként magunkra vettünk, az egész társadalom mély álomba merülne, hiszen az is egy felfogható képzet, hogy a bűn ellenében szerveződik olyan bonyolulttá és kiismerhetetlenné a társadalom. A bűn iránti elkötelezettség adja meg annak a lehetőségét, hogy az emberi társadalom mindig konokul a saját erkölcsi normáinak kiigazítása révén tovább lépjen, aminek persze újabb bűnök lehetősége lesz a következménye. Ha azt mondanánk, hogy nincs utolsó elítélt, akkor összeomlana a világ, mindazon kétes dolgok egyszerűen bemérhetetlenné ten-

nék az ember cselekedeteit. Mi azért vagyunk, hogy ne haljon ki a társadalomból a bűn fogalma, és ezt a falakon kívül és belül demonstrálnunk kell.

A parancsnok derűsen ért haza, miután még egyszer bejárta a börtön folyosóit, mindenütt a levegőbe fúrt lukak láthatatlan járatait fürkészsze, hogy nem maradtak-e az utolsó rab furmányos szabadulásának látható nyomai. Otthon sokáig merengett patkányarcú felesége oldalán az ágyban, vigyázva, hogy frissen zselézett haja töretlen maradjon. Lélektől lélekig, mondta halkán, majd leoltotta a lámpát.

